

Pécsi Tudományegyetem

**NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI PROGRAM**

Doktori értekezés tézisei

Dialektus fordításban. Fordítás dialektusban.

Alice Walker és Toni Morrison afro-amerikai írók művei fordításának *gender*- és kultúrspecifikus szempontú összehasonlítása angol - magyar- német- orosz párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével

Csatlós Krisztina

Témavezető:
Dr. habil. Huszár Ágnes CSc

Szolnok – Pécs
2014

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Dialektus fordításban. Fordítás dialektusban.

Alice Walker és Toni Morrison afro-amerikai írók művei fordításának *gender*- és kultúrspecifikus szempontú összehasonlítása angol – magyar - német-országi párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével

CSATLÓS KRISZTINA

Szolnok – Pécs
2014

1. Az értekezés tárgya, célja

Disszertáciomban Alice Walker *The Color Purple* és Toni Morrison *The Bluest Eye* című irodalmi dialektusban írt angol nyelvű regényeiben ábrázolt dialektust és azok magyar, német és orosz fordításait vizsgálom párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével kultúr-és *genderspecifikus* szempontból.

Azért esett a választásom erre a két regényre, mert mindkettő szerzője afro-amerikai író, mindketten a fekete nők kettős (mert fekete és mert nő) hátrányát ábrázolják, illetve mert mindkét regényben megjelenik az afro-amerikai angol nyelv egy sajátos irodalmi dialektus vagy *idiolektus* formájában. A *Kedves Jóistenben* egyes szám első személyű narratíva a regény egészében, a *Nagyonkében* pedig részben; itt az egyes szám első személyű narrátor váltakozik a mindent tudó narrátorral.

Napjainkig kevés átfogó kutatás foglalkozott az afro-amerikai nők beszédével, melynek egyik oka az, hogy nehéz hozzáférni ezekhez a beszélőközösségekhez, a másik oka pedig az, hogy kevés afro-amerikai nyelvész nő érdeklődik ez iránt a téma iránt. Korábban számos tanulmány született az afro-amerikai férfi beszélők beszédéről, de a róluk alkotott képet torzítja az, hogy a dialektusról szerzett információkat főleg fiatal férfiktól szerezték. Eltekintve az afro-amerikai női beszélők konverzáció-elemzéséről írt néhány cikktől, kevesen kutatták az afro-amerikai női beszélőket.

Az értekezésemben tárgyalt valamennyi író számára a jellemábrázolás fontos eszköze a dialektus. Az általam említett példák tükrözik a karakterek társadalmi osztályát, etnikai hovatartozását és a társadalmi nemét (*gender*). Természetesen jól érzékelhető különbségek találhatók a szegény, tanulatlan, egyszerű és a képzett, középosztálybeli beszélők beszéde között. Tehát a beszélők között vannak olyanok, akik a rendkívül stigmatizált vernakuláris formákat használják, és vannak olyanok, akik kizárólag a standard amerikai angolt használják. A beszélők túlnyomó többsége a két véglet között egy kontinuum mentén helyezkedik el, akik gyakran alkalmazzák a kódváltást, hogy ezzel jelezzék társadalmi kontextus vagy helyzet változását. Az afro-amerikai angol nyelven belül számos nyelvváltozat él egymás mellett. Nem csak az fontos, hogy a beszélők mit mondanak, hanem az is, hogy hogyan.

A női nyelvvel kapcsolatos kutatások szerint a nők nyelvhasználata számos módon különbözik a férfiakétól. Az eddigi nyelvészeti kutatások főleg fiatal afro-amerikai férfi beszélők nyelvére összpontosítottak, míg a női nyelvhasználat kutatói fehér, középosztálybeli nők beszédére fókuszáltak. Jelen értekezésben egy idáig alig kutatott területtel foglalkozom, az afro-amerikai nők

nyelvhasználatával, nyelvhasználatuk irodalmi ábrázolásával és az afro-amerikai angol nyelvváltozaton alapuló irodalmi dialektus és az *eye dialect* fordításának lehetőségeivel.

Mit értünk irodalmi dialektus alatt? Az irodalmi dialektus elméletére Sumner Ives adta a legtömörebb definíciót: „Az irodalmi dialektus a szerző arra irányuló törekvése, hogy olyan beszédet ábrázoljon írásban, amely területileg, társadalmilag vagy mindkét módon korlátozott.” (Ives 1950: 137).

Mit értünk *eye dialect* alatt? Az *eye dialect* kifejezést George P. Krapp használta először a *The English Language in America* (1925: 228) című művében, abban a jelentésben, hogy a köznapi nyelvhasználat hogyan jelenik meg nyomtatásban; „ez olyan írásmód, melyben „nem a fül, hanem a szem konvenciója sérül.”

2. A kutatás célja és a hipotézisek

A fentiek alapján a következő kutatási kérdések fogalmazhatók meg: Milyen módon lehet egy társadalmi dialektust olyan idegen nyelvre átültetni, amelyben nincs meg a neki megfelelő nyelvváltozat? Milyen stratégiákat alkalmazzon a fordító? Lehet-e térben vagy időben eltérő nyelvváltozatot használni? Teremthet-e a fordító mesterséges nyelvváltozatot? Ha csak kicsit érezhető az idegen hatás, akkor az olvasó nem veszít-e azzal, hogy egy fordított szöveget olvas? Ha nagyon nagy az idegen hatás, beleélheti-e magát az olvasó a műbe?

A kutatás célja annak vizsgálata, hogy az irodalmi művekben megjelenő mesterséges, művi irodalmi dialektus átültethető-e idegen nyelvre. Ha igen, milyen stratégiákat alkalmazhat a fordító. Céлом annak a kiderítése is, hogy függ-e a nyelvpároktól a fordítói megoldás. Kutatásomban először az angol eredeti szöveget vetem össze egy genealógiailag független nyelvvel. Míg az angol az izoláló vagy analitikus nyelvek közé tartozik, a magyar nyelv egy teljesen más nyelvtípusba, az agglutinatív nyelvek csoportjába tartozik. A második nyelv, a német egy viszonylag rokon nyelv; mindkettő germán nyelv; míg az angol a felnémet nyelvek csoportjába tartozik, a német az alnémet nyelvek csoportjába és flektáló nyelv. A következő nyelvpár, az angol – orosz két rokon nyelvből áll, de ezek a nyelvek távolabbi rokonok, az egyik germán, a másik szláv nyelv és a flektáló vagy hajlító nyelvek csoportjába tartozik. A kutatás során mennyiségi elemzést is végzek. Megállapítom mind a nyolc korpusz esetén a korpusz szövegszavainak és az idegen hatás által érintett szavaknak az arányát. Ennek alapján mennyiségi összehasonlításokat is tudok végezni. Megvizsgálom azt a kérdést is, hogy lehet-e mérni az idegen hatást. A Venuti (Venuti 1995: 125) által

1990-ben meghatározott és 1995-ben újra felvetett, a fordítástudományban azóta is jelenlévő két központi fogalom, a *honosítás (domestication)* és az *elidegenítés (foreignization)* mentén vizsgálom a célnyelvi korpuszt. Ezután áttekintést adok a dialektus-fordítás eddig ismert módszereiről és felállítok egy taxonómiát. Majd azt kívánom megállapítani, hogy a honosítás és az idegenítés mennyisége összhangban van-e a fordítás minőségével vagy adekvátságával.

3. Az értekezés felépítése

Az 1. fejezet ismerteti az értekezés célját, a kiinduló hipotéziseket, a kutatási módszert, a vizsgált korpuszokat. A 2. fejezetben leírom minden – morfológiai, fonetikai, lexikai, szintaktikai - nyelvi szinten az afro-amerikai angol dialektust és összehasonlítom a két regény nyelvezetét az afro-amerikai angol nyelvvaltozattal. A 3. fejezet bemutatja a *gender*nyelvészet kialakulását, főbb irányvonalait és kutatási területeit, felvázolja a továbblépés lehetőségeit. A 4. fejezetben rövid áttekintést adok az afro-amerikai irodalomról. Az 5. fejezetben ismertetem az irodalmi dialektus elméletét és az *eye dialect*t, áttekintést adok a világirodalomban és a magyar irodalomban megtalálható dialektusábrázolásról; röviden ismertetem az afro-amerikai dialektusábrázolás történetét különös tekintettel Mark Twainre. A 6. fejezetben ismertetem az értekezésben tárgyalt két író munkásságát, a vizsgált két regény cselekményét és az afro-amerikai irodalomban betöltött helyét. A 7. fejezet tartalmazza a két regény nyelvi elemzését fonológiai, morfológiai, szintaktikai, és lexikai szinten, amit kiegészíték az irodalmi művek széles skálájából vett olyan példákkal, amelyek nagyon jellemzőek a nők irodalmi ábrázolásában, és amelyek egy egész évszázadot felölelnek. A leírásban szerepelnek az afro-amerikai nők beszédére jellemző beszédaktusok is, mint például a feleselés. Ez a fejezet azért is érdekes, mert a fonológiai rész következtetni enged olyan időszakok ejtésére is, amikor még nem állt rendelkezésünkre hangrögzítő eszköz. Ebben a fejezetben Barbara Hill Hudson szempontrendszerére támaszkodtam. A 8. fejezet tárgyalja a párhuzamos angol – magyar, angol - orosz és angol – német korpuszok elemzését, mely során nem csak kvalitatív, hanem kvantitatív vizsgálatokat is végzek. Míg a 7. fejezetben a két teljes regényt elemzem minden nyelvi szinten, addig a 8. fejezetben mennyiségi elemzést is végzek a speciálisan összeállított két angol „minikorpuszon”. A 9. fejezetben a dialektus fordítását fordításelméleti keretbe helyezem. A 10. fejezetben összefoglalom a kutatás eredményeit, minőségi és mennyiségi elemzést végzek.

4. A kutatás módszere: a korpusznyelvészet

A kutatás során a fenti célokat párhuzamos korpuszok adatainak kvalitatív és kvantitatív vizsgálatával kívánom elérni.

A korpusz „meghatározott szempontok alapján kiválasztott szövegmennyiség, amelyen a nyelvész a vizsgálatát végzi.” (Kugler & Tolcsvai Nagy, 2000, idézi Szirmai:17)

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Korpusznyelvészeti Osztályának honlapján a következő meghatározást találjuk: „A korpusz ténylegesen előforduló írott, vagy lejegyzett beszélt nyelvi adatok gyűjteménye. A szövegeket valamilyen szempont szerint válogatják és rendezik. Nem feltétlenül egész szövegeket tartalmaz, és nem csak tárháza a szövegeknek, hanem tartalmazza azok bibliográfiai adatait, bejelöli a szerkezeti egységeket (bekezdés, mondat).”

Az utóbbi egy évtizedben a korpuszlingvisztika hatására újfajta látásmód honosodott meg a fordításkutatásban. A korpuszlingvisztikai módszerek meghonosítása a fordítástudományban Mona Baker nevéhez kapcsolódik, aki elsőként vetette fel, hogy a korpusznyelvészet pótolhatja azokat a módszereket és eszközöket, amelyeket korábban nélkülözött. (Baker 1993)

A korpuszokat az alábbi területeken lehet felhasználni: leíró és kontrasztív nyelvészet; lexikográfia; terminológia; fordítástámogatás; gépi fordítás; nyelvoktatás. A fordításkutatásban a vizsgálódás két leggyakoribb témája a fordított és eredeti (nem fordított) szövegek összevetése és a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek nyelvi jellemzőinek leírása. Az előbbi lehetővé teszi a fordítási univerzálék megfogalmazását, míg az utóbbi a nyelvpár-specifikus fordítói magatartás vizsgálatát. A korpusznyelvészeti kutatások hozzájárulnak a fordítói tudatosság növekedéséhez.

A korpusznyelvészet elterjedésének köszönhetően egyre növekszik a fordítás jelenségének vizsgálatára összeállított korpuszok száma. A nyelvészek megkülönböztetik a *korpuszalapú (corpus based)* és a *korpuszvezérelt (corpus driven)* megközelítést. (O-Keeffe, 2010 :18) Az én felfogásom az utóbbihoz áll közelebb, ami azt jelenti, hogy a korpuszból nyert adatokból akar a nyelvész következtetéseket levonni, nem pedig a feltételezéseit bizonyítani a korpusz segítségével.

5. A vizsgált korpusz

A két korpusz szépirodalmi prózából áll, két afro-amerikai író egy-egy regényének kiválasztott részeiből és azok magyar, német és orosz fordításaiból.

A művek kiválasztásánál az a szempont vezérelt, hogy ismert, afro-amerikai írók legyenek a szerzők; a beszélgetett karakter is afro-amerikai nő legyen és az, hogy hozzáférhetőek legyenek a magyar, orosz és német fordítások.

Speciális korpusznak tekintendő, mert a regény műfaján belül egy társadalmi réteg nyelvezetét vizsgálja. Párhuzamos korpusz, mert két angol nyelvű regény magyar, orosz és német fordításait tartalmazza. A fordításelméleti szakirodalom Baker (1993) nyomán *párhuzamos korpusznak (parallel corpora)* nevezi az „A” nyelven született művekből és „B” nyelvű fordításaikból álló szövegek gyűjteményét. Az egyes nyelvváltozatok és nyelvek leírására léteznek speciális jelölések, de ezek a rövidítések nem alkalmasak olyan nyelvek leírására, amelyek nagyon eltérő grammatikai rendszerrel rendelkeznek. A kutatás során következetesen azt a jelölést alkalmaztam, hogy az agrammatikus szerkezeteket, a dialektusra jellemző elemeket, a standard nyelvváltozattól eltérő elemeket vastag betűvel jelöltem, a nekik megfelelő standard kifejezéseket és a szöveggörnyezetből kikövetkeztethető hiányzó/elliptikus elemeket pedig kurzívval. Végül a vastagon és a dőlt betűvel írt szavakat kiemeltem a szövegből. Soronként egy szó, kifejezés vagy mondat szerepelt attól függően, hogy mekkora volt az „idegen elem” hatóköre. Volt, hogy csak egy szó szerepelt; előfordult, hogy egy egész mondat vagy több mondat. A sorok, illetve a szövegrészek mellé beírtam a felismert nyelvi jelenséget, például azt, hogy *eye dialect*, vagy elliptikus. Miután manuálisan jelöltem minden elemet, a Word szövegszerkesztőben rákerestem ezekre a szavakra és csoportosítottam őket. Ha egy lexikai elem, kifejezés, tagmondat vagy mondat egyszerre több jelenségkörbe is besorolható volt, akkor azt feltüntettem minden helyen.

A Walker-regény alapján összeállított korpuszom csak egy szereplő, Celie leveleit tartalmazza, így itt Celie fiktív idiolektjéről beszélhetünk. Az általam összeállított Morrison-korpusz mind a négy nyelven nem csak a főszereplő, Pecola beszédét tartalmazza, hanem a körülötte élő emberekét is. Mivel a nőalakok beszédét vizsgálom, csak akkor hagytam meg a férfi szereplők beszédét, amikor egy párbeszéd részesei voltak és értelmetlenné vált volna a szöveg, ha kihagyom az ő szerepüket. Az eredeti Morrison-regény kevesebb dialektus elemet tartalmaz, mint a Walker-regény. Ezért úgy állítottam össze a korpuszt, hogy a Morrison-regényből kivettem azokat a részeket, amelyek dialektusban íródtak. Ezek a párbeszéd részek voltak és Pollynak, Pecola édesanyjának a visszaemlékezései. Maga a narratíva nagyon szép standard amerikai angolban íródott. Ezután megszámláltam az így kapott korpusz szövegszavait és a Walker-regényből összeállítottam egy nagyságrendileg azonos szövegszóból álló

korpuszt, úgy hogy a szöveg teljes leveleket tartalmazzon és arányosan a regény különböző részeiből származnak, az elejéről, a közepéről és a végéről, mert a regény folyamán változik *Celie idiolektusa*, egyre jobban közelít a standard felé, ahogy már korábban is írtam, ez egyfajta *Bildungsroman*, fejlődési regény. Így kiegyensúlyozott (*well-balanced*) párhuzamos korpuszokat kaptam. Azért, hogy össze tudjam hasonlítani az eredeti angol szövegeket a három fordításukkal, szinkronizáltam/illesztettem (*aligned*) a szövegeket, azaz megszámoztam az egyes mondatokat. Így egy adott sorszám alatt ugyanannak az angol mondatnak a három fordítása szerepel. Ezután annotáltam a korpuszokat. Vastag betűvel jelöltem a jelölt (*marked*) szavakat és kifejezéseket és ahol lehetett, dőlt betűvel beírtam a standard nyelvváltozatra jellemző megfelelőjüket és a hiányzó szavakat az elliptikus mondatokba és ezzel az eszközzel jelöltem a szokatlan szórendet.

6. A korpusz mérete

A *The Bluest Eye* című regényben található Pecola általi megnyilatkozások hossza behatárolja a korpusz nagyságát. Arra törekedtem, hogy a Celie leveleiből álló korpusz arányosan három helyről származzon, a regény elejéről, a közepéről és a végéről, hogy nyomon lehessen követni a karakter beszédének sztenderdizálódását.

A szövegszavak (*running words*) száma:

	Walker: <i>The Color Purple</i>	Morrison: <i>The Bluest Eye</i>
angol korpusz	11.678	10.602
magyar korpusz	10.793	8.101
német korpusz	13.694	15.373
orosz korpusz	9.998	8.902

Sinclair (1991: xi) a korpusz két fajta megközelítéséről ír, az egyik korai emberi beavatkozást igényel, a másik késleltetett. Jelen esetben *korai beavatkozásról* van szó, a nyelvi elemzést manuálisan végeztem, az adatok összesítésénél támaszkodtam a számítógépre.

Az általam összeállított korpusz megtalálható a disszertáció CD-ROM mellékletében. Azért, hogy szemléltessem a vizsgált korpuszt, a Walker-korpuszból bemutatok itt egy részletet.

7. Részlet a Walker-korpuszból

7.1. Részlet az angol Walker-korpuszból

1. You *had* better not never tell **nobody** *anybody* but God.
2. It'd kill your mammy.
3. Dear God,
4. I am fourteen years old.
5. I **am** I have always been a good girl.
6. Maybe you can give me a sign letting me know what is happening to me.
7. Last spring after little Lucious **come** *came* I heard them fussing.
8. He was pulling on her arm.
9. She **say** *said* It is too soon, Fonso, I **ain't** *am not* well.
10. Finally he **leave** *left* her alone.
11. A week **go** *went* by, he *was* pulling on her arm again.
12. She say **Naw** *No*, I **ain't** *am not* **gonna** *going to*.
13. Can't you see I'm already half dead, **an** *and* all of these children.
14. She went to visit her **sister** *sister's* doctor over Macon.
15. *He* Left me to see after the others.
16. He never had a **kine** *kind* word to say to me.
17. *He* Just **say** *said* You **gonna** *are going to* do what your mammy wouldn't.
18. First he put his thing up **gainst** *against* my hip and **sort of wiggle** *wiggled* it around.
19. Then he **grab hold** *grabbed* my **titties**.
20. Then he **push** *pushed* **his thing** inside my pussy.

7.2. Részlet a magyar Walker-korpuszból

1. **Asztán** *Aztán* nehogy ezt másnak, mint Istennek valaha is **megvajjad** *megvalld*.
2. Anyádat a sírba vinné.
3. Kedves Jóisten,
4. tizennégy éves vagyok.
5. (**Mindigis**) Mindig is jó lány voltam.
6. Adhatnál valami jelt, amiből megtudnám, hogy mi is megy végbe velem.
7. Múlt **tavaszkor** *tavasszal*, mikor a kis Lucious meglett, **eccer** *egyszer* hallom, hogy civódnak.
8. Ő nógatta a mamát.
9. Amaz meg **monta** *mondta* neki, hogy túl hamar van még 'Fonso, nem vagyok még jól hozzá.
10. **Asztán** *Aztán* végtére hagyta is **békibe** *békében*.
11. Egy hétre rá **megincsak** *megint csak* nekikezd a nógatásának.
12. **Nemén** *Nem én*, **monta** *mondta* a mama, én ugyan nem.
13. **Há Hát nemlátod** *nem látod* hogy **má már** így is **félhótt** *félholt* vagyok evvel a temérdek gyerekkel.
14. A mama elment a **testvérje** *testvére* doktorához át Maconba.
15. A többieket mind rám hagyta.
16. Neki egy jó szava nem **vót** *volt* hozzám sohase.
17. **Maj** *Majd* megteszed te amit anyád **nemakar** *nem akar*, csak **aszonta** *azt mondta*.
18. Azzal a csípőmnek dörgöli az ízéjét s **amugy** *amúgy* megtekergetti.
19. **Asztán** *Aztán* **megmarkojja** *megmarkolja* a cicimet.
20. **Asztán** *Aztán* **begyugja** *bedugja* az ízéjét a **pincusomba**.

7.3. Részlet a német Walker-korpuszból

1. Erzähl das lieber keinem außer Gott.
2. Deine Mama **würd** *würde* sich umbringen.
3. Lieber Gott,
4. ich bin vierzehn Jahre alt.
5. Ich bin immer brav gewesen.
6. Vielleicht kannst Du mir ein Zeichen geben, daß ich weiß, was mit mir passiert.
7. Im Frühjahr, **wo** *als* der kleine Lucious gekommen war, **hab** *habe* ich das Theater mitgekriegt.
8. Er zerrt sie am Arm.
9. Sie sagt, es **is** *ist* früh, Fonso, mir **gehts** *geht es* **nich** *nicht* gut.
10. Da läßt er sie endlich in **Ruh** *Ruhe*.
11. Eine Woche vergeht, er zerrt sie wieder Arm.
12. Sie sagt, **nä** *nein*, ich **kanns** *kann es* **nich** *nicht*.
13. **Siehste** *sieht du es* **nich** *nicht*, daß ich halb tot bin, und **dann die** *mit den* ganzen **Kinder** *Kindern* hier.
14. Dann **is** *ist* sie rüber nach Macon, zum Doktor **von** ihrer Schwester.
15. Ich **mußt** *muß* für die **andern** *anderen* sorgen.
16. Kein freundliches Wort hat er mir gegeben.
17. *Er* Sagt nur, du machst jetzt, was deine Mama nicht **wollen** *gewollt* hat.
18. Erst tut er sein Ding an meine Hüfte und wackelt da so run.
19. Dann grabscht er mir an die Titten.
20. Dann schiebt er sein Ding in meine Muschi.

7.4. Részlet az orosz Walker-korpuszból

1. И не вздумай болтать лишнего, если не хочешь мать в могилу свести.
2. Богу своему жалуйся.
3. Миленький Бог,
4. Мне уже **четырнацать** *четырнацать*.
5. Я **харошая** *хорошая* всегда **старалася** *старалась* быть **харошей** *хорошей* девочкой *девочкой*.
6. **Можеш** *Можешь* открыть мне **чево** *что* со мной **творица** *творидся*, *происходит?* дай **хоть** *хотя* **бы** *знак*.
7. По весне, как Люций родился, я слышала, они все **препиралися** *спорили друг с другом*.
8. Он **хвать** *схватил* ее за руку и стал в комнату тянуть,
9. а она **гаварит** *говорит*: Еще рано, Фонсо, **хворая** *больная* я еще.
10. Ну и он от **ее** *нее* отстал.
11. Прошла неделя и он опять пристаёт.
12. Она **гаварит** *говорит*: Не могу я больше.
13. **Аль** *Или* не **видиш** *видишь*, я уже еле ноги **таскаю** *тошу* и детей **куча** *много*.
14. Она поехала в Мейкон, **до сестры**, **докторшы**. *ко докторши сестры*
15. Я за детьми **осталася** *осталась* **глядеть** *ухаживать*
16. Он мне в жизни слова **добрава** *доброто* не сказал.
17. Вот он и **говарит** *говорит*: Раз твоя мамаша не хочет, **будеш** *будешь* **вместо** *заместо* **ее** *нее*.
18. Сперва он ткнул **тую** *ту* штуку мне в бок и начал как будто ерзать.
19. Потом **стиснул** *взял* **меня** *за* **грудь** *мне* **тити**.
20. Потом **заталкнул** *всунул* **прямо** *в* **меня** *прямо* **в** *пипку* .

8. A kutatás menete

A dolgozatban empirikus kutatás útján a megépített két négynyelvű korpusz többoldalú elemzésével teszteltem a fenti hipotéziseket. A két párhuzamos korpuszt *Word* dokumentummá alakítottam és manuálisan annotáltam. Ezután a korpuszokat elemeztem morfológiai, fonológiai, szintaktikai és lexikai szempontból. Megszámláltam az összes dialektusjelölőt és ezt rávetítettem a szövegszóra, így megállapítottam minden egyes szövegnél, hogy a szövegszavak hány százaléka érintett.

Az elemzésnél anyanyelvi beszélőkkel is konzultáltam és minden szót ellenőriztem a szótárakban. A művek jellegénél fogva sok olyan szót találtam, amelyek csak szleng szótárakban vagy internetes szleng szótárakban fellelhetők. A korpusz nagyon kevés szintaktikai eltérést mutat a standard változatokétól, így a mondattani elemzést is el tudtam végezni manuálisan. A kutatás elvégzése után megállapíthatom, hogy az általam összeállított korpusz *kiegyensúlyozott, reprezentatív és megfelel a kutatás céljának.*

9. A dolgozat újszerűsége

- A jelen dolgozat újszerűsége hogy két, négy alkorpuszból álló párhuzamos korpuszt vizsgál angol → magyar, angol → orosz, angol → német fordítási irányban.
- Nagyméretű, reprezentatív, kiegyensúlyozott korpuszokat használ.
- A vizsgálat négy nyelvre terjed ki, az angol a forrásnyelv; a magyar, a német és az orosz a célnyelv. A forrásnyelv eltérő genealógiai kapcsolatban áll a három célnyelvvél, illetve szerkezeti eltérést is mutat; tehát a nyelvpárokra vonatkozóan is lehet következtetéseket levonni.
- Korpusznyelvészeti módszereket használ.
- A nagymennyiségű adat feldolgozása lehetővé teszi általános érvényű, a fordítói stratégiára vonatkozó következtetések levonását.
- Nem csak kvalitatív, hanem kvantitatív következtetéseket is le tudunk vonni.
- A korpusz tovább bővíthető. Csak az szab korlátot a bővítésnek, hogy az angol nyelvű műveknek született-e magyar, orosz, német fordítása.
- Felállít egy egységes, logikus taxonómiát a dialektus-fordításra.

10. Következtetések

10.1. Minőségi elemzés

10.1.1. Az angol Walker-korpusz elemzése

A vizsgált korpuszban 394 elliptikus mondat található. Van több olyan mondat is, amiből több szerkezetileg fontos szó is hiányzik, ezáltal *anakoluthon* szerkezet áll elő. A szófajukat tekintve főleg a személyes névmások és a segédigék hiányoznak. Gyakori a kettős tagadás és a tagadás az *ain't* szóval. A birtokviszony gyakran hiányzik az aposztróf és a birtokviszony jele (s). A személyes névmás tárgy esete áll alanyi helyzetben, például *we* helyett *us*. Gyakran melléknév szerepel határozószó helyett. Gyakori az *eye dialect*. Jellemző a szokásos cselekvést kifejező (*habitual*) *be*. Sokszor szerepel a létige standardtól eltérő alakja. Gyakori az ige főnévi igenévi alakja jelen idő egyes szám 3. személy helyett.

Néhányszor előfordul a rendhagyó ige regularizált/szabályos múlt ideje. Gyakori a *done* és a *gon/gonna* aspektus jelölő használata. Említésre méltó a pronominalis appozíció.

Néhány esetben előfordul a szabályos többes szám rendhagyó főnévnl analógiás hatásra vagy az, hogy egyes számban áll a főnév többes szám helyett.

Ami a szókincset illeti, a korpusz tartalmaz informális standard amerikai angol szavakat, köznyelvi és idiomatikus kifejezéseket, olyan kifejezéseket, amelyek földrajzilag vagy etnikailag korlátozottak, nem kifejezetten fekete angol szleng szavakat és afrikai eredetű szavakat. A műre jellemző beszédaktus a felelés (*comeback*).

A korpusz szövegszavainak száma 11.678. A nem standard amerikai angol szavak száma 1.572, ami a szavak 13,46 százalékát jelenti. Ezen kívül meg kell említeni a 394 elliptikus mondatot.

10.1.2. Az angol Morrison-korpusz elemzése

Nagyon sok elliptikus mondat található a korpuszban, ezáltal *anakoluthon* szerkezet állt elő.

A legtöbb esetben a személyes névmás és a segédige hiányzik. Több olyan mondat is szerepel a korpuszban, amelyből több szó is hiányzik. Gyakori a kettős és a többszörös tagadás.

A tagadás legtöbbször az *ain't* szóval történik. Gyakori a *gonna/gone* aspektus jelölő.

Jellemző a szokásos cselekvést kifejező *be* (*habitual be*). Néhányszor előfordul a rendhagyó ige regularizációja. Gyakran áll melléknév áll határozószó helyett és jellemző a határozószavak képzése a *like* összetevővel. Gyakori a személyes névmás birtokos névmás helyett. Sokszor előfordul az *eye dialect*.

Találunk néhány afro-amerikai angolra jellemző szót, de kevesebbet, mint a *The Color Purple*-ben. Előfordul néhány *malapropizmus* és gyermeknyelvi szóhasználat.

Bőven találunk durva kifejezéseket, nőkre vonatkozó sértő kifejezéseket és számos beszélő nevet. Nagy számban találunk egyedi hasonlatokat és az afro-amerikaiak élő beszédére jellemző ismétléseket és felelést (*comeback*).

A korpusz 10.602 szövegszót tartalmaz. A dialektus által érintett szavak száma 948, ez a szavak 8,94 százalékát érinti. Mivel 215 elliptikus mondat található a korpuszban, *anakoluthon* szerkezet állt elő. A szerző nagymértékben támaszkodott az *eye dialectre*, az afro-amerikai angol jellegzetességeire a fonológia, a morfológia és a szókincs szintjén.

10.1.3. Fordítói stratégiák a vizsgált 6 korpuszban

	Walker-korpusz	Morrison-korpusz
M A G Y A R	<p>A fordító főleg az <i>eye dialectre</i> támaszkodott.</p> <ul style="list-style-type: none"> • az <i>inessivus</i> esetrag <i>n</i>-je hiányzik • a <i>causalis-finalis</i> esetrag <i>t</i>-je hiányzik • egy hang kiesése szó közepén • két szó összevonása és szó közepi hangkiesés • szóvégi hang redukciója • egy vagy több hang betoldása szó közepén • szavak nyelvjárási ejtése • mássalhangzók: két mássalhangzó egy helyett, hosszú mássalhangzó rövid helyett, ejtésnek megfelelő írás • magánhangzók: hosszú magánhangzó rövid helyett, illetve rövid magánhangzó hosszú helyett, a kiejtésnek megfelelően a helyesírástól eltérő magánhangzó • ikes ige ragozása: <i>fekszek</i> • névelő áll személynév előtt 127 esetben • normától eltérő igeragozás 	<p>A fordító főleg a szókincsre támaszkodott, kismértékben megjelennek <i>eye dialect</i> elemek is.</p> <ul style="list-style-type: none"> • az <i>inessivus</i> esetrag <i>n</i>-je hiányzik • a <i>causalis-finalis</i> esetrag <i>t</i>-je hiányzik • <i>l</i> kiesése és előtte a magánhangzó megnyúlása • két szó összevonása és szó közepi hangkiesés • szóvégi hang redukciója • hang kiesése szó elején • hang kiesése szó közepén • hang kiesése szó végén • egybeírás különírás helyett • a standardtól eltérő magánhangzó/mássalhangzó: nyelvjárási ejtés • ikes ige ragozása: <i>hízok</i> • szókincs: malapropizmusok, beszélő nevek, ételneveken történő megszólítás, nőkre utaló dehonesztáló kifejezések, bizalmas szavak, tájszavak, csúfolódások,

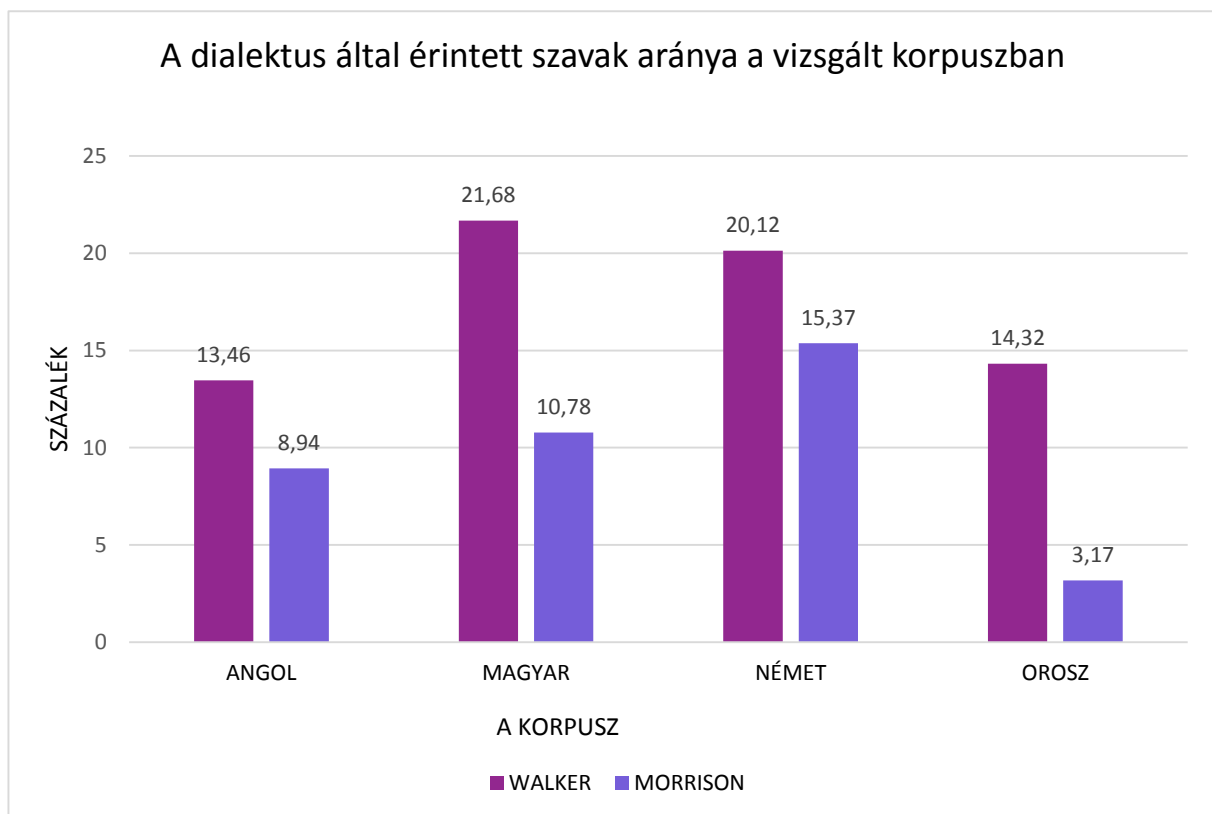
	<ul style="list-style-type: none"> • birtokos személyjel népies változata • személyes névmás népies alakja • egybeírás különírás helyett • szókincs: malapropizmusok, vulgáris szavak, népi szavak, tájszavak, bizalmas szavak, idegen szavak, szleng szavak, gyermeknyelvi, választékos szavak és egyedi szóhasználat (hapax legomenon) 	<p>gyermeknyelvi szavak, ostobaságra utaló kifejezések, indulatszavak, szitkozódások</p> <ul style="list-style-type: none"> • egyedi hasonlatok • beszédaktusok: ismétlés, felelés
<p>N É M E T</p>	<p>A fordító az <i>eye dialecte</i> támaszkodott, a köznyelvi ejtésnek megfelelően írta a szavakat.</p> <ul style="list-style-type: none"> • a birtokviszony normától eltérő kifejezése • az <i>es</i> névmás összevonása más szavakkal • a <i>du</i> névmás összeolvadása az igével • a <i>die</i> névmás használata <i>sie</i> helyett • <i>etwas</i> helyett <i>was</i> • a <i>wie</i> és az <i>als</i> kötőszavak felcserélése • a prepozíció és a névelő összevonása • az <i>ein</i> névelő redukciója • a birtokos névmások redukciója vagy a normától eltérő ragozása • az <i>ander</i> névmás redukciója vagy a normától eltérő ragozása • a <i>gucken</i> ige <i>k</i>-val történő írása • jelen időben egyes szám első személyben hiányzik a személyrag az ige végéről • az ige Präteritum alakjánál a személyrag redukálódik • az ige főnévi igenévi alakjából az <i>e</i> betű kiesése • a <i>haben</i> segédige redukciója összetett múlt időben • a <i>sein</i> ige jelen idejének redukciója: <i>ist</i> helyett <i>is</i> • a <i>nicht</i> tagadószó helyett <i>nich</i> áll • a <i>nichts</i> helyett <i>nix</i> áll • a <i>nein</i> helyett <i>nä</i> áll • elliptikus mondatok • az igekötők redukciója • a határozószavak redukciója • szókezdeti hang vagy szótag elhagyása 	<ul style="list-style-type: none"> • jelen időben egyes szám első személyben hiányzik a személyrag az ige végéről • az összetett múlt időben a <i>haben</i> igénél az <i>-e</i> személyrag redukálódik • az ige múlt idejének végéről hiányzik az <i>-e</i> személyrag • kettős tagadás • főnév kis kezdőbetűvel van írva • az <i>es</i> mutató névmás összevonása más szavakkal • a <i>das</i> mutató névmás összevonása más szavakkal • a <i>nein</i> tagadószó normától eltérő írása • az <i>eine</i> határozatlan névmás összevonása más szavakkal • a határozószavak redukciója • az igekötők redukciója • a szókezdeti hang vagy szótag elhagyása • szó közepi hang vagy szótag kihagyása • elliptikus mondatok • egybeírás – különírás • szókincs: malapropizmusok, csúfolódások

	<ul style="list-style-type: none"> • szó közepi hang redukciója • szóvégi hang redukciója • szóvégi hang betoldása • szókincs: malapropizmusok, helytelen szóhasználat 	
O R O S Z	<p>A fordító az orosz nyelv vidéki, déli dialektusainak egyes jellemzőit választotta ki és nagymértékben támaszkodott az orosz nyelv alacsony presztízsi nyelvváltozatának a <i>prosztoresziének</i> a jellemzőire és az <i>eye dialectre</i>.</p> <ul style="list-style-type: none"> • -o6o -o2o helyett, -e6o -e2o helyett a mellékneveknél, a névmásoknál és a számneveknél • a hangsúlytalan o gyakran a-val van írva • y helyett uy • a melléknév rövid, illetve teljes alakja gyakran felcserélődik • a melléknév ragozása sokszor eltér a standard nyelvhasználattól • a standardtól eltérő birtokos melléknevek • változatos, szubsztenderd névmások • a határozószavak, a kötőszavak, a partikulák, az indulatszavak, az előljárószavak sokszor tájnyelvi • az igék gyakran állnak -uuu, -uee, -uua végződésel, ami nem normatív igealak • a folyamatos igék jelen ideje/befejezett igék jövő ideje egyes szám 2. személyben a végződés redukálódik, hiányzik a légységjel • a visszaható igék ragozása a múlt időben eltér a standardtól • sok az elliptikus mondat • gyakoriak a szórendi hibák • szókincs: népies és bizalmas szavak, számos egyedi szókapcsolat, frazeologizmusok 	<p>Fontos megemlíteni, hogy ez egy „kalózfordítás”. Az orosz fordítás nem jelent meg könyv alakban.</p> <p>A fordító nem élt az <i>eye dialect</i> eszközével. Főleg a szókincsre támaszkodott.</p> <ul style="list-style-type: none"> • a standardtól eltérő kötőszavak, névmások, indulatszavak, kérdőszavak, partikulák • a <i>prosztoreszie</i> körébe tartozó főnevek, melléknevek és igék nagy száma • elliptikus mondatok • szórendi hibák

11.2. Mennyiségi elemzés

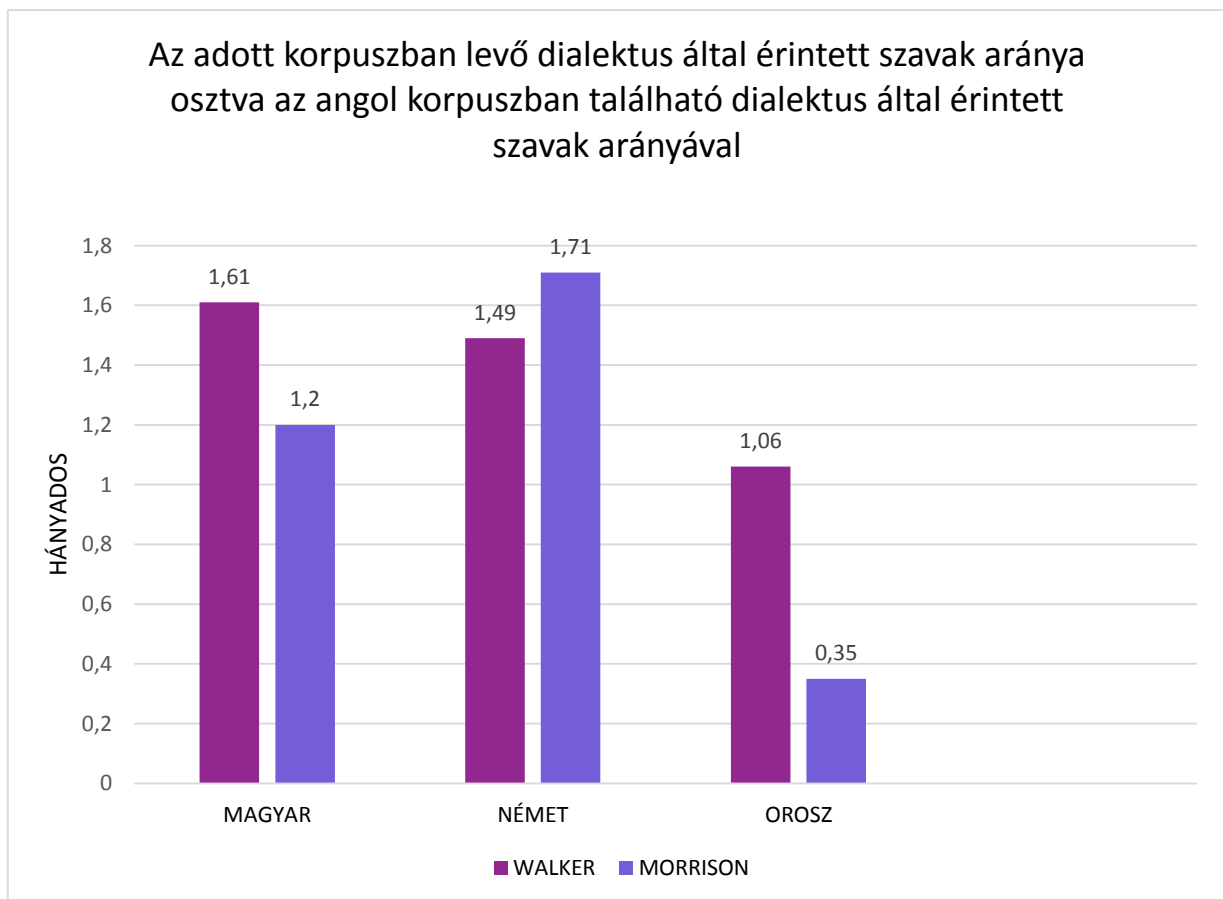
A dialektus által érintett szavak aránya a vizsgált korpuszban

	Walker: <i>The Color Purple</i>	Morrison: <i>The Bluest Eye</i>
angol korpusz	13,46	8,94
magyar korpusz	21,68	10,78
német korpusz	20,12	15,37
orosz korpusz	14,32	3,17

Ha elosztjuk a magyar, a német és az orosz korpuszokban található dialektus által érintett szavak arányát az angol korpuszokban található szavak arányával, az alábbi eredményt kapjuk:

	Walker: <i>The Color Purple</i>	Morrison: <i>The Bluest Eye</i>
magyar korpusz	1,61	1,20
német korpusz	1,49	1,71
orosz korpusz	1,06	0,35

Az elemzésből jól látható, hogy a legnagyobb eltérés az orosz Morrison-korpusznál található. Az orosz Walker-korpuszban és a magyar Morrison-korpuszban a dialektus által érintett szavak aránya elég jól megközelíti egymást. Ez a két ábra szemléletesen mutatja be a korpusz dialektus általi érintettségét, de természetesen a mennyiségi elemzésből nem lehet feltétlenül minőségi következtetést levonni. Minőségi szempontból a két német fordítás a

leggyengébb, főleg a Morrison-regény német fordítása. A Morrison-regény orosz fordítása sem adja vissza az eredeti regény hangulatát, a szöveg idegenségét és itt a mennyiségi adatok is ezt tükrözik. Annál jobbnak tűnik a fordítás, minél változatosabb eszközöket alkalmaz a fordító az idegen hatás érzékeltetése. Ha csak az *eye dialectre* támaszkodik és ott is csak a köznyelvi ejtésnek megfelelő írásmódot alkalmazza, de a szöveg nem tartalmaz sem a dialektusra jellemző nyelvtani elemeket, sem szóincset, akkor hiába a sok *eye dialect* elem, a szöveg meg sem közelíti a forrásnyelvi szöveg eredetiségét.

Miért érdemes dialektusban regényt írni és dialektusra fordítani? Annál gazdagabb egy nyelv, minél több változata létezik. Egyik nyelvváltozat sem rosszabb a másiknál. Arra kell törekednünk nekünk, nyelvtanároknak, fordítóknak, nyelvművelőknek, hogy megőrizzük a nyelvváltozatokat. Caterina Briguglia írja a katalánra történő műfordítással kapcsolatban a „Comparing two polysystems: The Cases of Spanish and Catalan versions of Andrea Camilleri’s *Il cane di terracotta*” című tanulmányában (Federici 2011: 125): „Ezekben a régiókban, a fordítás fundamentális szerepet játszik, még inkább, mint más közösségekben. A fordítás egy olyan támogatás, ami életet ad nekik, mivel így életben maradnak és megőrzik a kapcsolatot a külvilággal. Ugyanakkor csak a fordítás révén tudnak növekedni és a ’kulturális örökségüket’ növelni.”

13. A kutatás eredményei

Disszertációm utolsó fejezetében ismertetem L. Berezowski és S. R. Pinto dialektus-fordításának a modelljét. A fordítás értékelésénél vizsgálni kell az ekvivalenciát és azt, hogy a célnyelvi szöveg elérte-e a célját (*skopos*). A dialektus fordításánál fontos szempont az idegen hatás (Venuti) megléte. Mielőtt a fordító elkezd a fordítást, el kell döntenie, hogy milyen átfogó fordítói stratégiát követ, választania kell a *honosítás* (*domestication*) és az *idegenítés* (*foreignization*) között. A műfordítások általában a két stratégia kombinációját tartalmazzák.

A fordított korpuszok vizsgálata alapján elmondható, hogy minőségi szempontból kiváló a két magyar fordítás. A két német fordítás nem igazán adja vissza az eredeti szöveg idegenségét. A Walker-regény orosz fordítása szerintem kiváló. A Morrison-regény orosz fordítása mind a minőségi, mind a mennyiségi szempontok alapján silányra sikerült, ez inkább csak nyersfordítás.

A kutatásom elején arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen módon lehet egy társadalmi dialektust olyan idegen nyelvre átültetni, amelyben nincs meg a neki megfelelő nyelvváltozat. A Walker-regény orosz fordítója az orosz

nyelv déli dialektusaiból hozott létre egy mesterséges nyelvváltozatot és a *prosztoeciére* támaszkodott. Ez egy kitűnő fordítás. A Morrison-regény orosz fordítása minden szempontból gyengén sikerült. A Walker-regény magyar fordítója főleg az *eye dialect* eszközeivel élt. A Morrison-regény magyar fordítója az *eye dialecten* kívül a szókincsen keresztül is érzékeltette a szöveg másságát. A két német fordító az *eye dialect* eszközével élt. Mennyiségi szempontból a két német fordítás nem tűnik rossznak, de mivel csak a kollokvialis ejtés szerinti írásmódra hagyatkozott a két fordító, nem érezhető az eredeti szöveg mássága, idegenszerűsége. Nekem az a megoldás tűnik a legjobbnak, amikor a fordító egy mesterséges, virtuális dialektust hoz létre. Ez egy új dialektus megteremtését jelenti, amely a célnyelven alapszik, de a célnyelvi olvasó számára idegennek ható lexikai egységekkel és mondattani szerkezetekkel van tele. Egy meglévő dialektusra történő fordítás esetén, nem biztos, hogy az adott nyelvváltozat érthető vagy élvezhető lesz a célközönség nagy tömegei számára. A vizsgált korpuszban a dialektus-fordítás lehetőségeit nem tartom nyelv specifikusnak. A fordító mind a három nyelven találhatott volna elfogadható megoldást. A Morrison-regény orosz fordításának mennyiségi adata is szembeötlő. A kapott hányados 0,35, tehát a célnyelvi szöveg harmadannyi dialektus által érintett lexikai egységet tartalmaz, mint a forrásnyelvi szöveg. Ha a Walker-regény orosz fordítása ilyen remekül sikerült, akkor a fordító a Morrison-regényt is le tudta volna fordítani ugyanilyen jól.

Brett a *Translating the Untranslatable* (Lefordítani a lefordíthatatlant) című tanulmányában azt vizsgálja három angol nyelvű irodalmi műben, hogy az angol forrásnyelvben található *eye dialectet* hogyan fordították a fordítók olasz nyelvre. J. K. Rowling *Harry Potter* című sorozatában a kifinomult Fleur Delacoeur, akinek anyanyelve francia, francia akcentussal beszél. Az olasz fordító francia akcentussal érzékelteti az ő beszédét a célnyelvben. Brett megállapítja, hogy csak az ő esetében tudta jól visszaadni a forrásnyelvi szöveg idegenségét, és ahogy a cikk címéből is kiderül, az *eye dialect* fordítását általában lehetetlennek tartja.

Brett-tel szemben én úgy gondolom, hogy a fordító kreativitásán múlik, hogy érzékeltetni tudja-e a forrásnyelvi szöveg idegenségét. Ha nem talál létező nyelvváltozatot, tud teremteni egy mesterséges nyelvváltozatot.

14. A tézisekhez felhasznált irodalom

Baker, M. (1993): Corpus Linguistics and Translation Studies, Implications and Applications. In: M. Baker – G. Francis – E. Tognini-Bonelli (eds.) *Text and Textology. In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 233-250

Berezowski, L. (1997): *Dialect in Translation*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Brett, D. (2009): Eye Dialect: Translating the Untranslatable, *AnnaliSS6. Lost in Translation. Testi e culture allo specchio*.

http://www.uniss.it/lingue/annali_file/vol_6/4_Brett_Lost.pdf

Federici F. M. (ed.) (2011): *Translating Dialects and Languages of Minorities*, Peter Lang, Oxford.

Hudson H., B. (2001): *African American Speech Communities, Varieties of Talk*, Bergin & Garvey, Westport Connecticut, London.

Ives, S. (1950): *A Theory of Literary Dialect*, In: Tulane Studies in English, Vol. II. New Orleans: Tulane University, pp. 137-182.

Krapp, G. P. [1925] (1966): *The English Language in America, Vol. 1. Literary Dialects*, New York: Century, pp. 225-273

O-Keeffe, A. (2010): *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics* (Routledge Handbooks in Applied Linguistics), Routledge.

Pinto, S. R.: How important is the way you say it? A discussion on the translation of linguistic varieties In: *Target* 21:2. 2009. (pp. 289–307)

Sinclair, J. (1991): *Corpus, Concordance, and Collocation*, Oxford University Press.

Szirmai Mónika (2005): *Bevezetés a korpusznyelvészetbe*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Venuti L. (1995): *The Translator's Invisibility, A History of Translation*. Routledge.

15. Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk és tudományos előadások

HAZAI, MAGYAR NYELVŰ KIADVÁNYBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓ

Csatlós Krisztina (2013): Az afroamerikai angol dialektus irodalmi ábrázolásának és fordításának nyelvészeti elemzése angol – magyar párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével, In: *Economica*, különszám, pp. 92-101.

Csatlós Krisztina (2013): Alice Walker *Kedves Jóisten (Color Purple)* és Toni Morrison *Nagyonkék (The Bluest Eye)* című regényének gender-központú nyelvészeti elemzése angol – magyar párhuzamos korpuszok vizsgálatának módszerével. In: *Nyelvészeti Doktorandusz füzetek*, Pécs, pp. 47-56.

Csatlós Krisztina (2011): 'Gender' nyelvészet – A nők és a férfiak kommunikációs stílusa. In: *Economica*, 11. pp. 107-121

Csatlós Krisztina (2010): Az afroamerikai angol (AAA) nyelvváltozat leírása a standard amerikai angol nyelv tükrében, In: *Economica*, 3. pp. 85-102.

Képek a magyarországi genderkutatásról, In: *Közösségi Művelődés*, A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata, 2010. február, pp. 96-101.

RECENZÍÓ

Csatlós Krisztina: Társadalmi nem és nyelvhasználat I. (Juhász Valéria – Kegyesné Szekeres Erika, szerk.) In: *Modern Nyelvoktatás*, 2012. 3. szám, pp. 78-83.

Csatlós Krisztina: Bevezetés a gendernyelvészetbe (Huszár Ágnes) In: *BUKSZ*, 2011. pp. 191-193.

Csatlós Krisztina: Bevezetés a gendernyelvészetbe. (Huszár Ágnes) In: *Alkalmazott nyelvészeti közlemények*. Miskolc, Egyetemi Kiadó, 2009. pp. 211-214.

KONFERENCIA ELŐADÁS

Dialektus fordításban. Fordítás dialektusban. Alice Walker The Color purple című regényének magyar, német és orosz fordításainak elemzése, a XI.

Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti, Nyelvvizsgáztatási és Medicinális Lingvisztikai Konferencián tartott előadás, 2009.